

2. Зимомря І. Романи Емми Андіївської: психологічний дискурс.– Дрогобич: Коло, 2004.– С. 53.
3. Історія української літератури ХХ століття: У двох кн. / За ред. В. Г. Дончика.– Кн. 2.– К.: Либідь, 1998.– С. 185–188.
4. Сорока П. Емма Андіївська. Літературний портрет.– Т., 1998.– 240 с.
5. Тарнашинська Л. Емма Андіївська: „Неправда, що людина не має вибору. Вона його має повсякчас” // День.– 1999.– № 17.

УДК 821.161.2 “18” + 821.162.1

Наталія Герман

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ ПОСТАТІ ЄРЕМІ
ВИШНЕВЕЦЬКОГО В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО
„КНЯЗЬ ЄРЕМІЯ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ”
ТА Г. СЕНКЕВИЧА „ВОГНЕМ І МЕЧЕМ”)**

У статті досліджуються особливості трактування історичної постаті Єремі Вишневецького в художній літературі України та Польщі. Об'єктом дослідження є князь Вишневецький в історичних романах Г. Сенкевича “Вогнем і мечем” та І. Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький”.

Ключові слова: історичний роман, образ, портрет, трактування, модель.

German. N. The Features of Treatment of Historical Person Jeremi Wiśniowiecki in the Literature (on the Material of Novels by I. Nechuj-Levickij „The Earl Jeremi Wiśniowiecki” and H. Sienkiewicz „With Fire and Sword”).
The article deals with features of treatment of historical person Jeremi Wiśniowiecki in the Ukrainian and Polish literature. The object of research is a person of earl Wiśniowiecki in the historical novels by H. Sienkiewicz „With Fire and Sword” and I. Nechuj-Levickij „The Earl Jeremi Wiśniowiecki”

Key words: historical novel, feature figure, portrait, treatment, model.

Князь Єремія Вишневецький – польський магнат, воєначальник, руський воєвода, людина, яка змінює віру, непримиренний ворог українських повстанців, організатор жорстоких каральних акцій. Князь користувався великою популярністю й повагою серед шляхетської братії, мав великий авторитет, його слухали та ним захоплювалися. Саме тому яскрава й суперечлива постать Вишневецького привернула увагу видатних

письменників Польщі й України, зокрема І. Нечуя-Левицького та Г. Сенкевича.

Історичний роман І. С. Нечуя-Левицького „Князь Єремія Вишневецький” став окремим об’єктом наукових досліджень тільки на межі ХХ і ХХІ століть (були захищені дисертації „Проблема трансформації історичної правди у творчості І. С. Нечуя-Левицького” (2000) О. Подою та „Історичні романи І. С. Нечуя-Левицького: особливості поетики” (2001) А. Калинчук). Роман Г. Сенкевича „Вогнем і мечем” досліджений значно більше (праці Б. Пруса, П. Хмельовського, О. Свентоховського, О. Гурки, В. Антоновича, М. Васьківа, І. Горського, В. Марценішко, Р. Радишевського, Т. Буйницького та багато інших), але окремої праці, яка була би присвячена постаті Яреми Вишневецького, досі немає. Отже, можна зробити висновок, що своєрідність авторських концепцій образу Яреми Вишневецького не була з’ясована. Дослідження цієї проблеми є справою назрілою та актуальною.

Метою дослідження є розгляд особливостей трактування постаті Яреми Вишневецького в історичних романах І. Нечуя-Левицького „Князь Єремія Вишневецький” і Г. Сенкевича „Вогнем і мечем”.

Утілення постаті Яреми Вишневецького в романі „Вогнем і мечем” завжди викликало багато суперечностей, тому що найбільше відрізняється від оцінок істориків. Генрік Сенкевич створив у особі князя Яреми народного героя, визволителя батьківщини.

Ідеалізуючи постать князя, письменник спирався на матеріали шляхетських праць (хроніки, щоденники, панегірики часів князя Яреми, Яна Кшизостома Паска, отця Августина Кордецького Богуслава Маскевича, Е. Лясоти) та історичні праці Людвіка Кубалі, Дубецького, Кароля Шайнохи, які бачили в ньому ідеал героя, мужа „провидіння” Речі Посполитої. Саме тому образ Яреми Вишневецького в романі сконструйовано за певними правилами. Постать князя зображена таким чином, щоб вона відповідала нормам лицарського етикету – добрий господар, лицар, воїн, вождь.

Автор уводить образ князя Вишневецького в роман за допомогою попередження, яке сприяє підготовці читача до зустрічі з новою особистістю. Так, наприклад, Ян Скшетуський із гордістю відрекондується шляхтичу Абданкові як „намісник панцирної короги ясновельможного князя Яреми Вишневецького” [5, 26]; колір мунди-

рів війська Вишневецького змушує схаменутися Чаплинського перед необачним скандалом [5, 33]; на честь солдатів Єремії – „вишневичан” – маніфестує шляхта у корчмі Допула [5, 35]; славить його Лонгінус Підбийп’ятка [5, 37]; хвалить його й оповідач за велику цивілізаційну місію в Задніпров’ї, країні, якою мало не молоко та мед тече, дякуючи його керівництву [5, 43–44]. Страх перед іменем князя дає змогу Яну Скшетуському змусити Курцевичів віддати йому Олену.

Після повернення Скшетуського до Лубен [розділ V] раз по раз з’являється можливість для безпосереднього знайомства з князем, але автор той момент постійно віддаляє від читача: подає історичний відгук про князя автора хронік, ученого Богуслава Маскевича, також зображує короткий епізод за участі Єремії в похованні пана Закревського [5, 73–74]. І тільки після такої підготовки з’являється вже і князь власною персоною, якого бачить у залі для аудієнцій Лонгінус Підбийп’ятка (цей епізод займає аж 2 сторінки) [5, 74–75]. Постать великого магната виступає тут з усією можливою пишністю на тлі його величної та урочистої резиденції в Лубнах. Сенкевич, описуючи зовнішність персонажа, характеризує його відповідно до своїх звичок: „...князь виявився зросту скоріше низького й досить худорлявий. Він був іще молодий, маючи всього-навсього тридцять шість років, одначе на лице його вже ліг відбиток ратних трудів. <...> В усякому разі, на перший погляд було зрозуміло, що це зовнішність людини надзвичайної. У ній відчувалися залізна, незламна воля й величність, перед якою всяк змушений був схилити голову” [5, 74].

У романі князя презентовано як цілком удільного володаря: „Починалася його держава зразу за Чигирином, а закінчувалася – гей! – аж біля Конотопа і Ромен. Та не лише воно становило княжі багатства, бо, починаючи від воєводства Сандомирського, князь володів землею у воєводствах Волинському, Руському та Київському; одначе придніпровська вотчина була наймиліша путивльському звитяжцю. <...> Сорок тисяч оброчних вносили оброк до княжої казни, у лісах з’явилися пасіки, по рубежах виникали все нові села, хутори, слободи. <...> Неозорий одноманітний вигляд степів і лісів олюднився димами хат, золотими верхами церков і костьолів – пустеля перетворилася

на край, цілком заселений” [5, 43]. Князь – добрий господар, який переживає через те, що змушений залишити Лубни і все Задніпров'я: „Завдяки йому край цей жив, розвивався і процвітав. Князь був його душею й серцем – і ось тепер усе доводилося кидати. Ні, не земель цих неозорих... жаль було князю, але витрачених своїх зусиль; він знав, що, коли піде звідси, все пропаде, справу багатьох років одразу буде знищено, все піде прахом...” [5, 238–239].

Але більш за все Ярема Вишневецький любить свою батьківщину й готовий для неї пожертвувати всі свої маєтності та навіть життя. Після звістки про вибух козацького повстання він вирушає із Задніпров'я на Україну, очікуючи накази гетьманів, а де їх не отримує, сам починає битву, незважаючи на очевидно виявлену йому неувагу.

Сенкевич намагався показати, як задля блага батьківщини, перед лицем загрози від „внутрішнього” ворога Ярема стримує свій егоїзм і амбіції, так що навіть жорстокість „виправдовується” вищою метою. Письменник не шкодує для нього епітетів на зразок: „вірлиний розум”, „пан надзвичайно чутливого серця”, „справжній батько для лицарства”, „найвидатніший воїн у Речі Посполитій”. Його поважають і хвалять навіть вороги. Тугай-бей говорить Хмельницькому: “Лев ховається в серці цього гяура... Краще б я з ним стояв, ніж з тобою” [5, 419].

Ярема змальований єдиним лідером із польського боку, який може протистояти Хмельницькому: „Гетьмани були найдосвідченішими воїнами, але ні один, ні другий не були тими, хто відповідав цій годині гніву, жаху та знегод.

Вождем могла бути лише одна людина.

Звалася вона – князь Ярема Вишневецький” [5, 159].

Князя Єремію змальовано на п'єдесталі полководницького генія й у всьому блиску грізної слави приборкувача повстань, якого даровано провидінням. Його каральні подвиги, змальовані в романі, страшні. У зображенні Сенкевича князь одержимий великою державною ідеєю. Задля неї, в ім'я гідності Речі Посполитої він вважає своїм обов'язком винищувати непокірливих селян і козаків „без залишку”, „карати без міри й милосердя” [5, 294]. Так, на шляху Вишневецького, який

подавлював бунт, „щезають села, слободи, хутори і містечка і замість них стоять закривавлені палі і шибениці” [5, 257], в лісах „він прикрашав сосни, вішаючи на них полонених” [5, 363]. Запам’ятовується фраза-наказ Вишневецького своїм солдатам, яка досить часто цитується різними дослідниками: „Убивайте їх (козаків – Г. Н.) так, аби відчували, що вмирають” [5, 251]. Письменник відверто визнає, що Вишневецький був жорстокий і безжалісний у покараннях заколотників. Звинувачує його в цьому навіть київський воєвода: „Якщо ж досадуєте ви, що вас регіментарством обійшли, то на це скажу я ось що: за мужність воно вам належало по праву, одначе, можливо, навіть на краще, що вам його не дали, адже ви б заколот, а разом із ним і нещасну землю цю в крові потопили” [5, 270].

Князь є противником будь-яких переговорів із козаками, вважає, що повстання слід зламати: „Переможеним явіть милосердя, вони його приймуть із удячністю й пам’ятатимуть, у переможців же в зневазі перебудете” [5, 282]. Його твердий характер проявлявся не тільки в жорстокому придушенні бунтівних козаків, „залізний князь” міг збройно нав’язати свою волю сейму (у справі про Гадяч – коли князь в’їхав на чолі 4 000 озброєних солдат у Варшаву, аби не складати присяги в Сенаті), змушував зважати на нього гетьманів і короля. Князь Вишневецький не слухає жодних указівок щодо припинення військових дії, більше того письменник зображує сваволю і „собєпаньство” Єремії.

Строгий вождь, невблаганний у покараннях, за змістом роману був батьком для своїх лицарів і підданих. Оповідач підкреслює його здібності проводиря, стратега. Його загони дисципліновані, добре натреновані: „Лубни, як княжий замок-резиденція і пишнотою своєю не поступаючись будь-яким резиденціям „королят”, вирізнялися все ж тим, що життя тут було суворим, майже похідним. Хто не знав тутешніх порядків і звичаїв, приїхавши, навіть найспокійнішої пори, міг подумати, що тут до якоїсь воєнної кампанії готуються. Жовнір переважав тут числом над дворянином, залізу віддавалась перевага перед золотом, голос бівуачних сурем визнавався важливішим за галас бенкетів і розваг” [5, 70–71]; воїни обожнюють свого князя

і „усяк, хто прагнув пройти істинно лицарський вишкіл, поривався в Лубни” [5, 71].

Автор наділяє Єремію Вишневецького не тільки військовим талантом, а й рисами ідеального керівника, вимогливого до своїх солдатів і одночасно турботливого: „Дисципліни він вимагав залізної, та в щедрості, лагідному ставленні до людей і доброзичливості, котрими обдаровував не лише жовнірів своїх, але й дружин їхніх із дітьми, з ним ніхто не міг рівнятися. До бунтарів грізний і безжальний, був він істинним благодійником не тільки шляхті, але й усім своїм підданим” [5, 73]. Князь Вишневецький ділить із своїм військом і підданими всі труднощі та негаразди, горе й радість: „Коли об сорок шостім році сарана пожерла врожай, він за цілий рік спутив виплату чиншу, народові ж розпорядився видавати зерно із засіків, а після хорольської пожежі всіх міщан два місяці утримував на свій кошт. <...> Сиротам забезпечувалася така опіка, що на Задніпров’ї називали їх „княжими дітьми” [5, 73].

Князя Вишневецького зображено ідеалом державної мудрості, громадянських чеснот і поборником правди та справедливості; автор настільки захоплюється своїм героєм, що в зображенні князя доходить до блюзнірства; так, усякий нешанобливий відгук про Вишневецького він називає „богохульством”.

Образ Яреми Вишневецького в романі виступає прикладом своєрідного бачення Сенкевичем української теми. Якщо для українців Ярема став символом ренегата, то для поляків – канонізованим рятівником Польщі. Саме устами Вишневецького Сенкевич проголошує слова про очікувану Божу кару за гріхи шляхти, за втрату колишньої слави й добродетей, слова про здійснення апокаліптичних пророцтв і наближення страшного суду.

Натомість І. Нечуй-Левицький створив історико-біографічний роман „Князь Єремія Вишневецький”, використавши традиційну для українського фольклору, історіографії, художньої літератури модель змалювання життя і діяльності реальної історичної постаті XVII століття. Для митця не виникає жодного питання щодо ракурсу змалювання постаті Єремії Вишневецького в художньому творі. Його позиція однозначна й беззаперечна: у центрі роману – український перевертень та національний зрадник. Про це свідчать і кілька

варіантів назв твору, що збереглися на титульному аркуші рукопису [4]. Перша назва – „Одступник”. Але її зітерто, залишилися тільки відбитки літер на папері. Другу назву “Перевертень” двічі закреслено.

Проте зміст історичного роману „Князь Єремія Вишневецький” – не абстраговані філософські роздуми І. Нечуя-Левицького над тим, чи зрадник Єремія, чи ні. Це факти історії, сплетені в єдиний ланцюг і об’єднані спільною метою показу трагічного для всієї України процесу ментального гниття нації. Автор прагне проникнути в психологію персонажа, а не відтворити всім відомі з історії риси його характеру. Тому історію життя „одступника” починає з дитинства.

Крок за кроком письменник намагається простежити становлення характеру цієї неординарної постаті. Уже на перших сторінках твору юний Єремія постає людиною, яка не терпить чужої опіки, вищих за себе і яка в зовні привітній поведінці з челядниками десь на дні приховує потайне глузування з них. Автор звертає увагу на те, що Єремія з юних літ був сильною особистістю з непокірливою вдачею, ніколи не принижувався і за певних умов міг успадкувати славу Байди-Вишневецького; що причиною національної зради стали особливості виховання юнака. Людина, яка не знає національних традицій, бачить у „культурі панівної нації лише ті шари, які захоплюють її своєю позірною ефективністю і переважно розвивають егоїстичні устремління” [2, 494]. Єремію ще дитиною віддали на навчання до єзуїтської колегії, але до цього часу він мав потенційні риси сильної людини, навіть героя, не принижувався, приваблював непокірною вдачею й за інших умов міг би дорівнятися в героїзмі Байді-Вишневецькому. Навіть сам ректор львівської єзуїтської колегії Вінцетій, злякавшись сили духу молодого княжича, подумав: „Насуплене та якесь вовкувате і ніби звіркувате княжа привіз до нас оцей князь, але ж безлічні маєтності князів Вишневецьких... Це княжа – не дуже похиле дерево... але ж сила грошей... Ой коли б залучити оце звіря до свого табору, щоб воно часом потім не наробило нам клопоту. Борони боже, як воно часом піде слідком за Криштофом Косинським та Наливайком!” [3, 14].

Після закінчення колегії Єремія став іншим, „пристав до католицької віри, кинув українську мову і сполячився”, став окатоличеним і спольщеним шляхтичем, що намагається не

згадувати про своє національне коріння. Відірваність од рідного ґрунту, поїздка за кордон, усвідомлення, що він безмірно багатий негативно вплинули на молодого Єремію, розвинули в ньому пихатість, егоїзм, честолюбство. Прагнення „такої слави, щоб вона затінила славу усіх князів, гетьманів, королів, засліпила увесь світ <...> щоб про його ймення та про його славу пройшла чутка од краю до краю і залунала піснями” [3, 9], бажання довести, що він справжній „уродзоний” поляк і відданий королю не менше від родовитої польської шляхти, призводить до того, що Єремія найжорстокішими методами прагне викоренити все українське та тим самим завоювати собі найгучнішу славу в Польщі, а в подальшому стати її королем. Письменник зазначає, що не тільки Вишневецький таким способом намагається уславитись, а й інші представники української окатоличеної шляхти (Лящ, Потоцький, Острозькі, Тишкевич).

Усю свою енергію, хоробрість, пристрасність і силу Єремія спрямував на досягнення корисливої мети. Він не любив України, бо вона була надто демократичною і навіть своїх гетьманів часто скидала, якщо тільки вони не вболівали за всенародну справу. Честолюбні плани Вишневецького найвиразніше виступають у його внутрішніх монологів: „Україна з гетьманством, з козаками мені не припадає до вподоби. Якась там нікчемна, гидка чорнота, якісь сіромахи будуть надо мною верховодити. Не бажається мені стати козацьким гетьманом, яким був мій дід Байда-Вишневецький. На козацьких радах якийсь там Грицько, якийсь Павлюк крикне тобі у вічі: „Клади булаву!” Якийсь Крутихвіст, якийсь Задериморда скине тебе з гетьманства й видере з твоїх рук булаву. Плюнути мені на такі ради! Не варті вони княжої слини! Я сам візьму свою булаву і ні перед ким не покладу її. Моя гетьманська булава – то землі безмірні, безліч грошей, військо... це багато вартіше за якусь гетьманську булаву. Козацькі порядки, козацький мужицький уклад противні мені! Я їх ненавиджу. Польща – це рай задля панів: там і тільки там у Польщі моє царство, моє й панство... Козаків, їх гетьманів, усю Україну треба знищити і вбити на смерть... Але треба задля цього маєтностей силу! грошей силу! війська силу! Я повигоню з Лубенщини усіх, навіть польських панків та панів, повидираю в їх землі силою, зберу військо, стану міцно на Дніпрі,

потім піду далі, стану у Варшаві, викину свій стяг, стяг князів Вишневецьких, Ольгердовичів! І тоді нехай потягається зо мноє магнатство! Нехай повойдується зо мною сам король!..” [3, 29]. Відчувається сумнів Єремії в тому, що він узагалі може бути вибраним гетьманом, звідси й така ненависть та опльовування звичаїв рідної землі.

Для Вишневецького й Польща – не Батьківщина, а засіб у досягненні мети, адже королів у ній часто вибирали за допомогою війська і втручання в політику сусідніх держав, які пропонували своїх ставлеників. Саме це спонукає Єремію одружитися з дочкою польського канцлера Замойського – Гризельдою. А одружившись із нею, прагне зробити її своїм спільником, щоб витравити навколо „той дурний хлопський давній саморяд”. Хоча інтуїтивно Гризельда відчуває відсутність у чоловіка гарячого почуття, його любов вона порівнює з холодним залізом. Створюючи образ Єремії, митець показує, що пихатість, яка була помітна в ньому з дитинства щодо старших і вищих за себе, розвинулася ще більше, але тепер вона виявилась у ставленні до польської шляхти. Така зверхність до магнатів призвела до того, що не йому було доручено командування урядовим військом, а бездарним воєначальникам Острозькому, Заславському, Потоцькому.

Із метою висвітлити психологічний стан персонажа, розкрити його потаємні думки Нечуй-Левицький використовує сон Єремії: „...Серед зали стоїть срібна домовина... Глянув він – в домовині лежить його мертва мати Раїна Вишневецька... Мати тихо підводиться з домовини, стає на сходах і одслоняє свої мертві стуманілі чорні очі. „Я тебе заклинала, щоб ти не став ворогом рідного краю. Проклін мій впаде на тебе й на твій рід незабаром, бо ти став перевертнем і катом для України. Ти пролив багато рідної крові”. – „І ще проллю ріки крові”, – тихо промовив Єремія. „І ще проллеш? Ще тобі мало! Будь же ти тричі проклятий, на віки вічні!” – промовила якось безголосо Раїна і підвела руку” [3, 143–144]. У наведеному епізоді теперішній і минулий часи об’єднують поняття роду. Мати Єремії намагається відновити взаємозв’язок поколінь, заповідати синові морально-етичні традиції рідного народу.

Слід сказати, що автор не малює образ Єремії суціль чорними фарбами. Він захоплюється ним як талановитим полководцем, що

організував добре вишколене військо: „В його була думка завести двірське військо таке здорове, якого не мав ні один магнат у Польщі й на Україні. <...> Єремія закладав коло свого палацу неначе свою Січ” [3, 21]. Єремія – бережливий господар, що веде майже аскетичний спосіб життя і весь свій час проводить не на балах, а в походах. “Єремія сам порядкував, сам частував військових, сам сідав з цією ордою за обід надворі просто неба, на землі. В цьому таборі ніби була його уся душа. До неї линуло його серце. На широкому майдані Єремія сам вчив своє нове військо, показував як битись на шаблях та на списах, гарцювати на конях, вчив стріляти й потрапляти та влучати в ціль” [3, 22]. І. Нечуй-Левицький, на відміну від інших авторів творів про Вишневецького, не змальовує його й фанатиком католицької віри: „...йому було байдуже, чи він українець, чи поляк: віра була задля нього формальність, без котрої не можна було досягти визначеної для себе високої мети” [3, 37]. Таким чином, автор вирізняє цього князя з-поміж розбещених у розкоші польських панів, нагадує, що своїм порятунком Польща зобов’язана цьому нащадкові українського роду, – адже вона “оборонялась українською головою й завзяттям простого на вдачу українського князя...” [3, 246].

Засіб контрасту як композиційний прийом і принцип попарного групування персонажів є одним із найуживаніших у І. Нечуя-Левицького. Антиподом Вишневецького виступає Максим Кривоніс. У битві з ним Єремія вперше інтуїтивно відчув свою моральну ущербність. Сухорлявий козак, у якому князь упізнав запеклого ворога, кинув у обличчя Вишневецькому слова прокляття та рвонувся у бій: „Здоров був, князю Яремко! Здоров був, кате України! – крикнув несамовито Кривоніс і летів просто на Єремію, піднявши криву шаблю вгору” [3, 172]. Та не тільки вигляд суперника, готовність умерти налякали Вишневецького. Він зрозумів, що за Максимом уся Україна: „І князя Єремію покинула мужність. Він повернув назад коня якось механічно, несамохіть і раптом кинувся навітікача. Дорогий кінь неначе й сам почував, що на князя наполягає щось страшне, непереможне, непоборне...” [3, 172].

Єремія із власних позицій бачить майбутнє України. Він уважав, що „козаків, їх гетьманів, усю Україну треба знищити і вбити на смерть” [3, 29]. Так, Максим Кривоніс характеризує стан

України у своїй промові на Чорній Раді: „Козацтво гине. Україна гине. Усі наші українські значні пани поставали перевертнями і нашими ворогами, як от і ваш князь Ярема Вишневецький. Невже ви хочете, щоб вас усіх посаждали на залізні палі та пообтикали шляхи усякі Потоцькі, Лаші, Конецпольські та Калиновські? Доки ми терпітимемо!” [3, 134].

Прагнучи до всебічного висвітлення характеру головного героя, письменник розповідає історію кохання Єремії й простої козачки Тодозі Світайлихи. І. Нечуй-Левицький пізніше зізнався: „Зразець кохання Єремії <...> взяв я у Наполеона I, схожого на вдачу...” [4]. Але й це кохання, і все, що робив Єремія, має риси жорстокості та егоцентризму: „Не будеш до мене ходити та мене любити, я пошматую тебе, щоб твоя краса нікому не дісталась, по віки вічні, до віку, до суду”, – каже Єремія Тодозі [3, 119]. Вишневецький неухильно деградував як людина, й навіть кохання не змогло повернути йому людську подобу, нормальні почування. Кохання вродливої жінки князь добився силою, пізніше не раз зневажав її і навіть навмисно завдавав болю: „То ти козачка? – спитав Єремія. – Може то я і вбив твого Світайла десь під Лукомлем або над Старицею, коли він був там з Остриницею або з Гунею?” [3, 98]. Вишневецький не розумів і не міг зрозуміти самопожертви сотничихи, не намагався бути благородним у ставленні до неї. Груба, страшна сила, прагнення будь-що задовольнити свої забаганки рухають Єремією: „Вона буде моєю, повинна бути моєю, хоч би мені довелось змести з землі й її хату, і її оселю, і тітку Мавру, і брата, хоч би довелось кров'ю залити її леваду, – думав Єремія, стискаючи кулаки од вогню, що наливав його серце” [3, 102].

Створюючи найбільш повний образ головного персонажа свого історичного роману Вишневецького, Нечуй-Левицький подає опис зовнішності, зокрема вбрання: „Єремія стояв перед тронном, пишно убраний, в червоному оксамитовому кунтуші, в червоних сап'янцях, вишитих золотом, з золотими підківками. При боку висіла шабля в піхві з золотим держалном, обсипаним дорогими камінцями” [3, 34].

Кожна деталь портрета Вишневецького позначена чуттєво забарвленим ставленням письменника до героя. Наприклад, так автор малює Єремію: „Єремія підвівся, вирівнявся на весь зріст, підвів гордо голову і оступився. Він повернув голову, повів очима, глянув на Гризельду, і в його здорових очах блиснули іскри, чорні брови неначе звело до купи і між бровами майнув зморшок, цупкий, твердий і гострий, неначе стріла. В лиці виявилась мужність, сміливість” [3, 35]. У портретному описі І. Нечуй-Левицький окреслює індивідуальні особливості характеру персонажа. „Високий, рівний станом, бадьористий, чорнявий, аж смуглявий, він одразу вразив Гризельду і своїм станом, і грізними чорними блискучими очима, і пишними чорними кучерями” [3, 34]. Зустрічаємо й опосередковану оцінювальну характеристику зовнішності Вишневецького, висловлену Гризельдою Замойською: „Не можу одвести очей од його грізного, трохи навіть страшного виду. Яка краса в тих чорних кучерях та смуглявих рум'янцях! Які різкі та гострі очі! Це демон, але демон з неба, з одлиском якоїсь незвичайної краси. І ніби не дуже гарний з лица, і який чудовий з очей, з брів, з чола!” [3, 35]. У ході розвитку сюжетної дії вводяться нові деталі портрета чи підкреслюються попередні, опис зовнішності стає важливим елементом психологічної характеристики персонажа, виявляє його духовну сутність.

Таким чином, незважаючи на чітко визначене негативне ставлення митця до Яреми Вишневецького, роман не побудовано на суцільних докорах, звинуваченнях і прокляттях. Письменник зумів уникнути традиційної гротескної інтерпретації цього образу – доступними йому засобами він показав реальний зріз настроїв, учинків, думок цієї людини, свідомо віддаленої від народу.

Отже, слід зробити висновок, що постать князя Вишневецького в романі Г. Сенкевича „Вогнем і мечем” – фігура не просто ідеалізована, а ідеальна, тенденційна, створена за зразком шляхетських панегіриків і навмисне протиставлена типу свавільних феодалів. Натомість І. Нечуй-Левицький у романі „Князь Єремія Вишневецький” розповів трагічну як для самого Вишневецького, так і для України долю нащадка славного давнього роду, намагався знайти причини ментального переродження, духовної зради, їх аналіз.

Література

1. Калинчук А. Особливості характеротворення в історичних романах І. Нечуя-Левицького // Слово і час.– 2000.– № 11.– С. 26–31.
2. Міщук Р. Уроки історії – уроки моральності // Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський.– К.: Дніпро, 1991.– С. 487–502.
3. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Іст. романи / Упоряд., авт. післям. та приміт. Р. С. Міщук.– К.: Дніпро, 1991.– 511 с.– (Б-ка іст. прози).
4. Пода О. Ю. Польські джерела роману І. С. Нечуя-Левицького „Князь Єремія Вишневецький” // Вісн. Запоріз. держ. ун-ту. Філол. науки.– 2001.– № 1.
5. Сенкевич Г. Вогнем і мечем: Роман / Переклад В. С. Бойка; Передм., словник Р. П. Радишевського.– Х.: Фоліо, 2006.– 638 с.– (Історія України в романах).
6. Popławska A. Opracowanie // Henryk Sienkiewicz. Ogniem i mieczem.– Krakow: GREG, 2004.– S. 565–591.
7. Trylogia Henryka Sienkiewicza: Studia, szkice, polemiki / Wyboru dokonal i oprac. T. Jodełka.– Warsz.: Panstw. Inst.wyd., 1962.– 587 s.

УДК 821.162.1–94.343(477.42)

Володимир Єршов

МІФ БЕРДИЧЕВА В ПОЛЬСЬКОМОВНІЙ МЕМУАРИСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

На основі аналізу польськомовної мемуаристичної літератури Правобережжя доби романтизму в статті розглядаються етапи формування та семантична наповненість одного з потужніших урбаністичних міфів правобережної України – місто Бердичів.

Ключові слова: аксіологічне уявлення, бароко, стиль, легенди, міфи.

Yershov V. The Myth of Berdychiv in Polish memorialist literature of Pravoberezhya. On the basis of the analysis of the Polish memorialist literature of Ukraine of the Romantic period the article deals with the stages of formation and semantic filling of one of the most powerful urban myths of Pravoberezhna Ukraine – the town of Berdychiv.

Key words: axiological imagination, baroque, style, legends, myth.

Проблеми урбаністичної міфології набули акцентованого звучання не тільки в культурологічній аксіології країнознавства, але й літературознавчих дослідженнях. Серед овіяних легендами міст – Києва, Кре-